

המוסד לביטוח לאומי

מינהל המחקר והתכנון

**הכשרה מקצועית של
אמהות חד-הוריות
המקבלות גמלה להבטחת הכנסה**

מחקר מעקב

1993–1990

סקר מס' 123

המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון

הכשרה מקצועית של אימהות חד-הוריות
המקבלות גמלה להבטחת הכנסה

מחקר מעקב

1993-1990

דליה גורדון
תמי אליאב

ת ק צ י ר

במגמה לבדוק את יעילות ההשקעה בהכשרה המקצועית של אימהות חד-הוריות המקבלות גמלה להבטחת הכנסה יזם השירות להבטחת הכנסה בשיתוף מחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי פרויקט ניסיוני, אשר מחקר זה נועד להעריך אותו.

היעד המרכזי של הפרויקט היה עידודן של אימהות אלה לצאת לעבודה ולחדול לקבל תמיכה מוסדית, באמצעות הקניית מקצוע. לשם כך נדגמה באופן מקרי קבוצת ניסוי בת 400 נשים גרושות ורווקות בארבעה סניפים של המוסד לביטוח לאומי במרכז הארץ, והוצע להן להשתתף בהכשרה מקצועית. הן הוזמנו לשיחה עם עובדות שיקום מיומנות, אשר עיבדו ביחד עמן תכנית שיקום מקצועי. מאחר שהפרויקט הוגבל בזמן וכתקציב, במהלך הטיפול השיקומי אי אפשר היה לטפל בבעיות השונות שעמדו בפני נשים אלה, כגון בעיות בריאות, ילדים, דיור ועוד. למגבלה זו היתה, להערכת העובדים המטפלים, השלכה חשובה על איכות הטיפול ותוצאותיו ועל ממצאי המעקב המחקרי.

מטרת המעקב היתה להעריך את נכונותן של נשים אלה להיענות להצעה להשתתף בהכשרה המקצועית, וכן להעריך את השפעת רכישת המקצוע על יציאת האימהות החד-הוריות לעבודה, וכפועל יוצא - להפסיק לקבל את הגמלה להבטחת הכנסה.

נמצא, שבמועד סמוך לסיום הלימודים בקורס היה הבדל משמעותי באחוז הנשים שעבדו מקבוצת הניסוי (63%), לעומת אחוז אלה שעבדו מקבוצת הביקורת (37%). באחוז הנשים שעבדו לאחר שנתיים לא נמצא הבדל משמעותי. בהתאם, גם לא נמצא הבדל משמעותי במועד זה באחוז הנשים שהמשיכו לקבל גמלה להבטחת הכנסה משתי הקבוצות שנחקרו. ממצא חשוב נוסף הוא שהנשים בקבוצת הניסוי עבדו בעבודות הדורשות רמה מקצועית גבוהה יותר לעומת קבוצת הביקורת. 71% מהנשים בקבוצת הניסוי עבדו בעבודה מקצועית (עיבוד תמלילים, הנהלת חשבונות וכו'). זאת - לעומת 32% מקבוצת הביקורת. יש להניח, כי לעובדה זו תהיה השלכה על המשכיות העבודה ועל יציבותה, דברים שיש לבדוק בטווח זמן ארוך יותר מכפי שהוקצב למעקב הנוכחי.

הקדמה

בשנים 1990-1993 נערך במוסד לביטוח לאומי פרוייקט נסיוני שעיקרו היה מתן שיקום מקצועי לאמהות חד-הוריות שקיבלו גמלה להבטחת הכנסה.

הפרוייקט נערך במשותף ע"י השירות להבטחת הכנסה ומחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי ולוה ע"י מחקר מעקב שנערך במינהל המחקר והתכנון במוסד, וסיכמו מוגש בזאת.

תודותי נתונות לכל מי שתרמו להוצאת הפרוייקט אל הפועל ולהבאתו לכלל סיום ובפרט למר נתן לבון, לשעבר מנהל השירות להבטחת הכנסה, שהגה את רעיון הפרוייקט ותרם רבות להביאו לכלל ביצוע; למר שמואל פינצי, מנהל אגף שיקום וסיעוד שליוה את הפרוייקט בצוות ההיגוי; לגב' זהבה קלר מפקחת ארצית - שיקום משפחות חד-הוריות אשר תרמה מנסיונה הרב בעבודה שיקומית, והנחתה מבחינה מקצועית את עובדות השיקום בפרוייקט; לגב' אורנה ורקוביצי מהשירות להבטחת הכנסה, אשר ליוותה את הפרוייקט בצוות ההיגוי ותרמה רבות לקשר ההכרחי עם השירות להבטחת הכנסה; ולעובדות השיקום בסניפי הניסוי: דיאנה הולץ, טליה לבנון, חנה פלד, חנה קציר, יהודית פרידמן וגילה שטיין, אשר היו בקשר יום-יומי עם הנשים, טיפלו ותמכו בהן והביאו לידי מימוש את רעיון השיקום המקצועי.

כמו כן, נתונה תודה לכרמלה וייס מאגף ע.נ.א על עזרתה במתן נתונים מקובץ הבטחת הכנסה, לאלכסנדר גאליה על הייעוץ הסטטיסטי, למזל ג'אנו על הקלדת החומר הרב למחשב ולאורלי אבוטבול אשר עמלה בהדפסה.

אני תקווה שמחקר זה יסייע לקדם את רעיון השיקום המקצועי לנשים חד-הוריות, ויתרום ולו במשהו, לאוכלוסייה הנזקקת.

שלמה כהן
סמנכ"ל מחקר ותכנון

תוכן העניינים

עמוד

1	מבוא
	מערך המחקר
5	האוכלוסיה והמדגם
6	כלי המחקר
	ממצאי המחקר
9	היענות להזמנה ללמוד
10	מאפיינים דימוגרפיים ומשפחתיים
12	היקלטות בעבודה וקבלת גמלה להבטחת הכנסה
16	מקצוע הלימוד
20	שנות הלימוד וסוג בית הספר האחרון
20	הלימודים - בחירת מקצוע הלימוד
22	עבודה
22	עמדת המשפחה
24	סיכום
	נספח
29	הערות מתודולוגיות
32	סיפורים אישיים
38	ביבליוגרפיה

לוחות

עמוד

9	הנשים שזומנו לפרויקט, לפי היענותן להזמנה להשתף בו	לוח מס. 1:
12	נשים בסניפי הניסוי, לפי קבלת גמלה להבטחת הכנסה 1994-1991	לוח מס. 2:
14	נשים בקבוצות הניסוי והביקורת, לפי מצב העבודה בתקופה הנחקרת	לוח מס. 3:
16	מקצועות הלימוד, לפי סניף	לוח מס. 4:
17	מאפיינים דימוגרפיים של נשים שהחלו בהכשרה, לפי מקצוע הלימוד	לוח מס. 5:
18	נשים שרואיינו בקבוצת הניסוי, לפי מקצוע הלימוד ולפי העבודה	לוח מס. 6:
19	מקצוע הלימוד והעיסוק בעבודה הראשונה	לוח מס. 7:

מ ב א

משפחה חד-הורית מוגדרת כמשפחה שבה הורה יחיד מגדל את ילדיו. כלולים בהגדרה זו אלמנים/ות, גרושים/ות, אימהות לא נשואות והורים שנפרדו מבני זוגם.

חלק גדול מהמשפחות החד-הוריות בישראל, כבעולם כולו, נמצאות במצוקה כלכלית. הסיבות לדבר רבות ושונות, והעיקריות בהן קשורות לכך, שבמשפחות חד-הוריות, יש מפרנס אחד בלבד. ברובן המכריע (בישראל בכ-94% מהן) מפרנס יחיד זה הוא אישה. כידוע, שכרן של הנשים נמוך מזה של הגברים, והן גם נוטות לעבוד במשרה חלקית במידה רבה יותר מן הגברים. נוסף על כך, כזאיות העבודה של אם חד-הורית פחותה מאחר שאין היא יכולה להיעזר בבן זוג שישמור על הילדים במקומה בעת עבודתה. שירות זה עליה לקנות בכסף, כלומר לשלם ממשכורתה, שהיא במקרים רבים נמוכה יחסית. לכן ברור, שמצבן הכלכלי של משפחות חד-הוריות קשה בהרבה מזה של משפחות דו-הוריות, שבמחציתן בקירוב שני בני הזוג עובדים. ואמנם, הן אחוז הולך וגדל מן האוכלוסיה הענייה (קריסטל, 1991). מצב זה שורר גם במדינות, שבהן אחוז העובדות מן האימהות החד-הוריות גבוה, יחסית, עקב מכנה התמיכות במשפחות אלה (פינלנד, צרפת, שוודיה וארה"ב) (Hiteford, 1991).

עובדות אלה מדאיגות, בעיקר מפני שבעולם כולו אחוז המשפחות החד-הוריות מכלל המשפחות עם ילדים גדל באורח מתמיד, עקב גידול מספר הגרושין והלידות מחוץ לנישואין. ברוב מדינות העולם המערבי אחוז זה גבוה מ-10%. בישראל אחוז זה היה ב-1994 8.6%, וזאת לאחר גידול בן 18% מאז 1993. בארץ הגידול נובע בחלקו מאותם שינויים דימוגרפיים המתחוללים בעולם כולו, ובחלקו מן ההרכב הדימוגרפי של אוכלוסית העולים החדשים שבאו בשנים האחרונות לישראל ממדינות חבר העמים ומאתיופיה, ביניהם אחוז המשפחות החד-הוריות הוא 18% מכלל המשפחות עם הילדים.

גידול מספר הילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות ומצבן הכלכלי הגרוע, יחסית, הביאו בשנות ה-60 וה-70 להתפתחות מערכת תמיכות והטבות הניתנת למשפחות חד-הוריות במדינות השונות. בחלק מהמדינות המשפחות החד-הוריות נתמכות על ידי מערכת התמיכות הכלכליות הניתנות לכלל המשפחות חסרות אמצעי המתייה; בחלקן ניתנו הקלות שונות במבחני ההכנסה ובסכומי התמיכה או עדיפות לקבלת שירותים, ואילו באחרות נקבעו תמיכות מיוחדות למשפחות חד-הוריות.

אולם בחלק מהמדינות מבנה התמיכה הכלכלית באימהות חד-הוריות מותנה במבחני הכנסה חמורים למדי, ועל כן הוא מפחית את כדאיות התעסוקה בשכר. במדינות אלה מבנה ההטבות הניתנות למשפחות חד-הוריות פועל כ"מלכודת עוני": תוספת ההכנסה המושגת מעבודה אינה משמעותית, ועל כן אין לנשים כל מוטיבציה לשפר את מצבן על ידי השתלבות בעבודה ויצירת סיכוי לקידום כלכלי, מקצועי ותעסוקתי. בעשור האחרון, עם התגבר הגידול בחלקן של המשפחות החד-הוריות בכלל המשפחות וריכוזן הגדל והולך בשכבות חלשות של האוכלוסייה מבחינה כלכלית - נוצרו לחצים תקציביים חזקים לריסון התמיכה בהן. במקביל, החשיכה החברתית החלה לנטות לעבר אידיאולוגיות המדגישות את עידוד האחרייות האישית, את המוטיבציה לעבוד ועצמאות כלכלית. כלומר, בעוד שבעבר הדגש הושם על מדיניות של פיתוח תמיכות שונות, עתה התפתחו תכניות, שמטרתן לקדם את שוויון ההזדמנויות לתעסוקה. זאת - באמצעות פרויקטים של קידום תעסוקה והקניית הכשרה, במיוחד להורים במשפחות חד-הוריות, או על ידי עידוד הורים אלה להשתתף בתכניות כלליות לקידום תעסוקה. מצד שני חלו שינויים במבנה התמיכות במשפחות חד-הוריות ובתנאי הזכאות שלהן כדי להגדיל את כדאיות התעסוקה בשכר ובכדי לתת תמריץ לעבודה.

בישראל רוב ההטבות ניתנות למשפחות חד הוריות לפי קריטריונים המשותפים להן ולשאר המשפחות, ולא עקב היותן משפחות חד-הוריות¹. ההטבות המוקנות מכוח החוק הן בעיקרן כספיות. המוסד לביטוח לאומי משלם למשפחות מעוטות הכנסה בכלל, ובהן גם לחד-הוריות, גמלה להבטחת הכנסה. גמלה חודשית המבטיחה קיום מינימלי. לגמלה זו זכאים בעלי הכנסה, הפחותה מסכום הקבוע בחוק, אשר אין בידי שירות התעסוקה להציע להם עבודה. אימהות לילדים עד גיל שבע (נשואות או חד-הוריות) פטורות מהחובה לחפש עבודה, ואם הן עומדות בקריטריונים הכלכליים, הן זכאיות לקבל את הגמלה להבטחת הכנסה ("עילת אס"). (בזמן המחקר החוק כעניין זה היה שונה: הפטור מן החובה לחפש עבודה ניתן למי שיש לו ילד אחד עד גיל חמש, או שני ילדים שגיל הצעיר בהם פחות מעשר).

מלבד זאת, חוק הביטוח הלאומי מקנה היום זכות לשיקום מקצועי, אולם רק לאלמנות המקבלות גמלת שאירים או תלויים.

(1) ג-1992 חוק חוק "משפחות חד-הוריות", שעל פיו הוכרה קבוצה זו כייחודית, וניתנו לה זכויות

מסוימות הנגזרות ממצבן המשפחתי.

"השיקום המקצועי" מקנה לזכאים לו אפשרות לרכוש מקצוע במימון המוסד לביטוח לאומי. המוסד משלם שכר לימוד, הוצאות נסיעה, הוצאות לימודים (כגון ספרי לימוד וכו') וכן דמי מחיה לתקופת הלימודים. הטיפול במסגרת השיקום המקצועי נעשה על ידי פקידי שיקום, שהינם עובדים סוציאליים בהכשרתם, המנסים לסייע לפתור בעיות נוספות של המשתקמים במגמה לאפשר להם לרכוש מקצוע, למצוא עבודה ולהתמיד בה.

ממחקרים קודמים ידוע, שאנשים בעלי מקצוע משתכרים יותר מאנשים חסרי מקצוע, וכי יש באפשרותם למצוא עבודות קבועות יותר. מכאן החשיבות הרבה המיוחדת, למתן הכשרה מקצועית לנשים חד-הוריות, בפרט לאלה החסרות מקצוע שנתמכות על ידי הציבור.

לאור זאת ובעקבות המגמות המסתמנות במדינות שונות בעולם (ר' לעיל), יזם השירות להבטחת הכנסה של המוסד לביטוח לאומי, בשיתוף מחלקת השיקום שלו, פרויקט ניסיוני של מתן הכשרה מקצועית לאימהות חד-הוריות המקבלות הבטחת הכנסה. במסגרתו נבחנה האפשרות להקנות זכות זו לא רק לאלמנות, אלא גם לאימהות גרושות ורווקות עם ילדים, המקבלות גמלה להבטחת הכנסה. נראה היה שיש סיכוי טוב לכך שקבוצה זו של אימהות לילדים קטנים תיענה להצעה להשתתף בהכשרה מקצועית, שכן השתרור מהחובה לחפש עבודה מותנה בגיל ילדיהן וככל שהילדים מתקרבים לגיל הקובע, על האישה לחשוב על עתידה ועל מקורות פרנסתה.

המטרה הכללית שלשמה נערך פרויקט זה, היא כאמור הקניית מקצוע כאמצעי עידוד יציאה לעבודה והפסקת קבלת תמיכה מוסדית. מטרה זאת נשענה על מספר עקרונות בעלי חשיבות כלכלית וחברתית מרובה:

1. יצירת כושר השתכרות אצל נשים שעתה נתמכות על ידי הציבור.
2. שינוי נורמה הקשורה בהרגלי עבודה: לחלק מהאוכלוסייה המקבלת הבטחת הכנסה אופיינית נורמה של הישענות על הציבור לצורכי מחייה בלא מוטיבציה לשפר את המצב הכלכלי. שיקום מקצועי מעלה את הסיכוי לשינוי נורמות אלה.
3. תרומה ערכית לילדים. בחלק מהמשפחות הילדים הם דור שלישי למצוקה. הם גדלים בבית, אשר אין בו דמות אב עובד, ועל כן שיפור מצבה הכלכלי-חברתי של האם ישפר את תדמיתה בעיניהם ויוכל להקנות גם להם ערכי עבודה.

4. נשים בעלות מקצוע נוטות לעבוד בהרבה יותר מנשים חסרות מקצוע. עצם הקניית המקצוע תגדיל את המוטיבציה לעבוד ואת כדאיות העבודה.

כדי להשיג מטרות אלה הוחלט להפעיל את הפרויקט כניסוי. הניסוי לווה במחקר מעקב, שנועד להעריך אותו ולבחון בפרט את המטרות הבאות:

1. באיזו מידה האימהות תד-הוריות שהשתתפו בהכשרה המקצועית השתלבו בעבודה יותר מאלה, שההכשרה לא הוצעה להן.
2. באיזו מידה אימהות שלמדו יצאו ממערכת המקבלים הבטחת הכנסה יותר מנשים, שההכשרה לא הוצעה להן.
3. מה הם האפיונים של אימהות תד-הוריות שנענו להצעה, שהשתלבו בהכשרה וסיימו אותה בהשוואה לאפיוניהן של אלה שלא נענו, או נשרו.
4. התאמת מודל, שיאפשר לאתר באוכלוסיית האימהות שמקבלות גמלה להבטחת הכנסה את אלה שיתאימו להכשרה מקצועית, ושסיכוייהן להיקלט בעבודה הם הטובים ביותר.

בחלקו הראשון של דו"ח זה תוצג שיטת המחקר: המדגם, שיטת הדגימה, וכן תהליך איסוף הנתונים. בהמשכו יפורטו הממצאים העיקריים והמסקנות.

מערך המחקר

האוכלוסייה והמדגם

אוכלוסיית המחקר כללה, כאמור, נשים חד-הוריות (גרושות ורווקות) אשר בחודש פברואר 1990 קיבלו גמלה להנחתת הכנסה בשל היותן אימהות לילדים (ועל כן היו משוחררות ממבחן תעסוקה) ושבאותה עת לא עבדו כלל.

מסיבות שונות הוחלט, כי הניסוי ייערך בארכעה סניפים של המוסד לביטוח לאומי במרכז הארץ², ששימשו מקור למדגם מקרי של האוכלוסייה. היה חשוב אפוא לבדוק כאיזו מידה מייצגים סניפים אלה את כלל הסניפים.

השוואת המאפיינים הדימוגרפיים מעלה, כי יש הבדלים בין האוכלוסייה בסניפי הניסוי לבין האוכלוסייה ביתר הסניפים. לא תמיד הבדלים אלה גדולים, אך הם מובהקים מבחינה סטטיסטית. כך, למשל, מספר הילדים הממוצע למשפחה בסניפי הניסוי הוא 1.9, וביתר הסניפים הוא 2.3. מספר חודשי הוותק הממוצע של קבלת הבטחת הכנסה בסניפי הניסוי היה 19.7 חודשים, וביתר הסניפים 21.6. גם במספר שנות הלימוד נמצא הבדל. בסניפי הניסוי הנשים למדו בממוצע עשר שנים, לעומת שמונה שנים ביתר הסניפים.

בארבעת הסניפים שנבחרו לביצוע הפרויקט הניסיוני הוצא מדגם מייצג בן 400 נשים גרושות ורווקות עם ילדים. המדגם היה מקרי³, והובטח בו יצוג למועדים שונים של סיום הזכאות לגמלת הבטחת הכנסה ב"עילת אם". משתנה זה צפוי היה להשפיע על רצונה של האם לצאת לעבודה, שכן לפיו ניתן הפטור ממבחן תעסוקה. נוסף על אלה הוזמנו להשתתף בניסוי נשים שהחלו לקבל הבטחת הכנסה מדי חודש לאחר התחלת הניסוי. זאת - כדי לכדוק את מוטיבציה להכשרה מקצועית ואת יעילותה אצל נשים שלא מקבלות גמלה להבטחת הכנסה פרק זמן ארוך. קבוצה זו מנתה 50 נשים.

כדי לבחון את יעילות ההכשרה המקצועית, נדגמה לפי אותה שיטת דגימה קבוצת ביקורת מתוך כ-500 נשים באותם סניפים שלא נמנו על 450 הנשים שנדגמו לקבוצת הניסוי, דהיינו לא היה עמן קשר שיקומי ולא הוצע להן להשתתף בהכשרה

(2) הסניפים שבהם נערך הניסוי היו: ירושלים, רחובות, רמת-גן ותל אביב.

(3) ר' נספח הערות מתודולוגיות.

מקצועית. הקבוצה כללה 100 נשים חד-הוריות, שבאותה תקופה (פברואר 1990) קיבלו גמלה להבטחת הכנסה. בבדיקת המאפיינים הדימוגרפיים של שתי הקבוצות לא נמצא כינייהן הבדל משמעותי, ולפיכך קבוצת הביקורת נמצאה מתאימה להשוואה (ר' נספח).

גודלה של קבוצת הניסוי נקבע בהתאם למגבלת תקציב: סכום הכסף שהוקצב לפרויקט אפשר לכ-100 נשים לקבל הכשרה מקצועית. מסיבה זו המדגם של 400 הנשים חולק ל-4 מדגמים מקריים של 100 נשים (כ-25 מכל סניף). כך ניתן היה לזמן נשים לפרויקט עד למילוי המכסה, מבלי לפגוע ב"מקריות" המדגם.

לאחר הוצאת המדגם נשלחו הרשימות לעובדות השיקום בסניפי הניסוי. עובדות השיקום שלחו מכתב זימון לנשים לפי סדר הופעתן ברשימות. במכתב הוסבר לנשים טיב הפרויקט, והוצע להן להשתתף בו וללמוד מקצוע. הנשים שהגיעו רואיינו על ידי עובדות השיקום, ולא לה שהביעו רצון להשתתף נבנתה תכנית שיקום. התכנית כללה את בחירת הקורס, מציאת מקום הלימוד, יצירת קשר עם גורמים בקהילה במידת הצורך וכו'.

הקורסים נמשכו בין חודשיים לשנה. במהלך הקורס עובדות השיקום ליוו את הנשים ועזרו להן בבעיות אישיות שונות שהתעוררו. לאחר סיום הקורס ניתנה גם עזרה למצוא עבודה.

כלי המחקר

נתוני המחקר נאספו ממספר מקורות כמספר מועדים:

1. קובץ מקבלי גמלה להבטחת הכנסה בפברואר 1990 ובפברואר 1993, שבו נתונים דימוגרפיים ונתונים על הכנסות ועל הגמלה.
2. ראיון אישי שנערך במפגש הראשון עם עובדות השיקום. בראיון זה נאספו נתונים על עבודה קודמת, קבלת הבטחת הכנסה במשפחה המורחבת של אשה, עמדתה כלפי עבודה, אופן הטיפוש אחר עבודה וכד'. הנתונים נאספו באמצעות שאלון מובנה, שמולא על ידי עובדות השיקום בעת ראיון ה-intake. מרבית הראיונות נערכו בתקופה שבין מרץ ליוני 1990.
3. ראיון אישי שנערך כשנה עד שנה וחצי לאחר סיום הקורס על ידי כל אחת מהנשים. הראיון נערך על ידי מראיינות בבית האישה. בשאלון זה נאספו

נתונים על הקורס, שביעות רצון מהקורס, פרטים על עבודה לאחר הקורס, השפעת העבודה על היחסים עם הילדים וכד'. מרבית הראיונות נערכו בתקופה שבין ינואר למאי 1993.

מקבוצת הביקורת נאספו אותם נתונים⁴. הנתונים שנאספו מקבוצת הניסוי בראיון הראשון והשני נאספו מקבוצת הביקורת בראיון אחד (מקביל לסעיף 3 לעיל) שנערך בבית האישה בחודשים מאי-אוגוסט 1993 על ידי מראיינות.

כצפוי, לא עם כל הנשים מקבוצות הניסוי והביקורת ניתן היה ליצור קשר בראיון האישי השני (3 לעיל). מ-102 נשים שהחלו ללמוד רואיינו 89. היתר לא רואיינו מכיוון שלא ניתן היה לאתרן (שינוי כתובת בלא כתובת חדשה, מעבר לעיר אחרת). לא היו נשים שסירבו להתראיין.

מ-100 הנשים בקבוצת הביקורת רואיינו 79 נשים. היתר לא רואיינו מסיבות שונות:

1. לא אותרו (שינוי כתובת, עיר וכו'): 17
2. סירבו להתראיין: 3
3. בבית סוהר: 1

נשים אלה מנו נשים, שבעת התחלת הניסוי קיבלו השלמת הכנסה, דהיינו עבדו בשכר נמוך. נשים אלה לא נכללו בניתוח ובהשוואה לקבוצת הניסוי, כך שקבוצת הביקורת כללה בסופו של דבר 51 נשים. חלק מהמאפיינים הדימוגרפיים, כגון גיל האישה וגיל הילד הצעיר, בקבוצת הניסוי נמצאו דומים לאלה שבקבוצת הביקורת (אלה שרואיינו), ומאפיינים אחרים כגון מספר שנות הלימוד, הוותק בהבטחת הכנסה נמצאו שונים (ר' נספח).

לפי התכנית המקורית היו אמורות להיבדק שתי קבוצות נוספות:

1. נשים שהגיעו לפגישה עם עובדות השיקום, אך לא החלו ללמוד והקשר איתן נותק.
2. נשים שעלו במדגם, זומנו לפקידות השיקום, אך לא נענו.

(4) ר' נספח הערות מתודולוגיות.

בכוונתנו היה לבדוק האם לקבוצות השונות יש מאפיינים מיוחדים כדי לנסות לחזות את התנהגות כלל הנשים החד-הוריות בהבטחת הכנסה, אם וכאשר תוצע להן הכשרה מקצועית.

כסופו של דבר ניתן היה להגיע למספר קטן מאוד של נשים בקבוצות אלה, ולכן למרות החשיבות שיוחסה בבדיקתן, הן לא רואיינו ולא אופיינו.

ממצאי המחקר

היענות להזמנה ללמוד

משהחל הפרויקט הוזמנו כ-364 נשים להשתתף בו, זאת מתוך המדגם שמנה כ-450 נשים. 102 מהן החלו ללמוד. בלות שלהלן מתוארות היענות הנשים להשתתף בפרויקט והתוצאה העיקרית של היענות זו.

לוח מס. 1: נשים שזומנו לפרויקט, לפי היענותן להזמנה להשתתף בו

364	הוזמנו - סך הכול
126	לא נענו
	לא שייכות לאוכלוסייה
24	(עובדות/נשואות/שינוי כתובת)
214	נענו (באו לפגישה)
102	מהן: הופנו להכשרה
7	מהן: נשרו או ניתקו קשר
95	סיימו
56	מהן: עבדו/עובדות*
33	אינן עובדות
6	לא ידוע
112	לא הופנו להכשרה
15	מהן: עבדו/עובדות
97	ניתקו קשר

* מתייחס לעבודה במועד כלשהו מאז סיום הקורס ועד למועד הראיון השני.

לאי ההיענות להשתתף בפרוייקט ידועות מספר סיבות עיקריות:

1. אי רצון ללמוד
2. עבריינות (זנות, סמים, בית סוהר)
3. מחלת נפש או נכות פיזית
4. לימודים בקורסים אחרים
5. שינוי כתובת מחוץ לאזור
6. עובדות/נשואות.

מאפיינים דימוגרפיים ומשפחתיים

רוב הנשים החד-הוריות שקיבלו גמלה להבטחת הכנסה היו, כאמור, גרושות ורווקות. מרבית האלמנות אינן נמנות על מקבלות גמלה זו, מאחר שהן מקבלות קצבת שאירים. ב-447 הנשים בקבוצת הניסוי היו 290 גרושות (65%) ו-157 רווקות (35%). משפחות חד-הוריות הן בדרך כלל משפחות קטנות. לנשים בקבוצת הניסוי היו 1.9 ילדים בממוצע. כלל המשפחות בישראל גדולות יותר - כ-2.8 ילדים בממוצע במשפחה. עם זאת, כלל המשפחות החד-הוריות בישראל קטנות במעט מאלה של מדגם המחקר. באחרונות יש משפחות רבות יותר עם ילד אחד, אך פחות משפחות עם 3 ו-4 ילדים.

הגיל הממוצע של האימהות החד-הוריות שהשתתפו במחקר היה 33 (בעת התחלת המחקר). גיל זה דומה לגילן הממוצע של כלל האימהות החד-הוריות (גרושות ורווקות) באוכלוסיית ישראל.

הנשים שהשתתפו בניסוי היו זכאיות, כאמור, לקבל גמלה להבטחת הכנסה כל עוד ילדיהן קטנים ומצבן הכלכלי הצדיק את קבלת התמיכה. מאפיין חשוב הוא משך הזמן, שנשים אלה כבר קיבלו את הגמלה. יש הגורסים, שככל שהמשפחה מקבלת גמלה זמן קצר יותר, המוטיבציה להפסקת התמיכה גדולה יותר. לחילופין, המוטיבציה להפסקת התמיכה עשויה לגדול, ככל שמועד סיום תקופת הזכאות לגמלה מתקרב. בקבוצת הניסוי משך הזמן שבמרוצתו קיבלו את הגמלה היה קטן מאשר בכלל אוכלוסיית האימהות החד-הוריות המקבלות הבטחת הכנסה: ל-60% היה ותק של שנתיים או יותר, לעומת כ-56% בקבוצת הניסוי. כ-18% קיבלו גמלה במשך שנה עד שנתיים, כ-16% קיבלוה במשך חצי שנה לכל היותר. בסך הכול הנשים בקבוצת הניסוי קיבלו גמלה במשך כ-19.7 חודשים בממוצע, ואילו כלל הנשים - כ-21.6 חודשים בממוצע. הבדל זה נמצא מובהק ($P=0.0001$). סיבת הדבר היא כדלקמן: כדי

להבטיח ייצוג לנשים חדשות במערכת הבטחת הכנסה, מדי חודש הוזמנו להשתתף בניסוי פונות חדשות לגמלה והן אלה אשר מורידות את ממוצע חודשי הותק (ר' פירוט בפרק "מערך המחקר").

גם ההיסטוריה המשפחתית, היא מאפיין חשוב במקרה זה. ניסינו לבחון האם לאימהות החד-הוריות יש היסטוריה של מצוקה, דהיינו באיזו מידה הן באות ממשפחות שאף הן היו שרויות במצוקה. בדקנו זאת על פי הקריטריון הבא: האם הורים או אחים מקבלים או קיבלו בעבר גמלה להבטחת הכנסה. השאלה נשאלה גם לגבי בן הזוג. נמצא ש-21% מהנשים (17 במספר) שלמדו באו ממשפחות שבהן גם ההורים קיבלו גמלה להבטחת הכנסה. כ-11% מהמקרים אחים/אחיות של האימהות קבלו גמלה (יש חפיפה חלקית בין שתי קבוצות אלה).

במרבית משפחות המוצא של האימהות החד-הוריות האב עבד בעת המחקר, או בצעירותו. הדבר שונה כשמדובר בעכודת האם: האימהות של 57% מהנשים לא עבדו מעולם.

נוסף על אלה שאלנו את הנשים בדבר שירותן כצה"ל. שירות כצה"ל, מעיד לא רק על מילוי חובה הקבועה בחוק אלא גם על עמידה בנורמות חברתיות מקובלות. מן הנשים שלמדו 40% שירתו כצה"ל, ו-60% לא שירתו.

67% מהנשים נקבוצת הביקורת לא שירתו בצבא, ו-33% שירתו. 33% מאלה דיווחו כי נישאו ולכן לא שירתו, עוד כ-32% דיווחו כי השתחררו מטעמי דת, והיתר היו פטורים מסיבות שונות. ככלל האוכלוסייה שיעור הבנות שהתגייסו בשנת 1992 היה 67.4% (ילדים בישראל, שנתון סטטיסטי, 1993). יש להניח, שבקרב הנשים החד-הוריות המקבלות גמלה להבטחת הכנסה שיעור הנשים שנישאו בגיל צעיר גבוה יחסית, ועל-כן הן לא יכלו לשרת כצה"ל.

מסיכום מאפייני המשפחה של האימהות החד-הוריות שהשתתפו בניסוי עולה, כי הן היו משפחות קטנות, קיבלו גמלה להבטחת הכנסה במשך פרק זמן ארוך למדי, אך מרביתן היו דור ראשון לקבלת הגמלה במשפחתן.

היקלטות בעבודה וקבלת גמלה להבטחת הכנסה

בכדי להעריך את פרויקט ההכשרה המקצועית באופן כללי, כלומר בכדי לבדוק האם ההכשרה המקצועית תרמה ליציאת הנשים לעבודה ולהפסקת קבלת תמיכה, כדקנו את קבוצת הנשים שעלו במדגם ("ניסוי") בהשוואה ליתר הנשים שקיבלו גמלה להבטחת הכנסה בסניפי הניסוי ("ביקורת"). בדקנו את קבלת הגמלה להבטחת הכנסה במשך ארבע שנים עוקבות, בחודש פברואר בכל שנה. הממצאים מסוכמים להלן:

לוח מס. 2: נשים בסניפי הניסוי, לפי קבלת גמלה להבטחת הכנסה, 1991-1994

p-value	לא קיבלו גמלה להבטחת הכנסה (אחוזים)	קיבלו גמלה להבטחת הכנסה		סך הכול*		השנה
		השלמת הכנסה (אחוזים)	מלאה	אחוזים	מספרים	
0.882	29.4	6.5	64.1	100.0	446	1991 ניסוי
	29.1	5.7	65.2	100.0	351	ביקורת
0.373	42.6	6.7	50.7	100.0	446	1992 ניסוי
	37.9	6.5	55.6	100.0	351	ביקורת
0.314	45.5	10.5	44.0	100.0	446	1993 ניסוי
	43.0	8.3	48.7	100.0	351	ביקורת
0.158	54.0	10.8	35.2	100.0	446	1994 ניסוי
	50.4	8.3	41.3	100.0	351	ביקורת

* סך הכול אינו כולל נשים שבמועד תחילת הניסוי היתה להם הכנסה מעבודה.

מהלוח עולה, שמאז תחילת הפרוייקט (תוך כדי הקורס ולאחר סיומו) לא נמצא קשר מובהק בין השתתפות בניסוי לבין קבלת גמלה להבטחת הכנסה. עם זה, אחוז הנשים שקיבלו גמלה מלאה להבטחת הכנסה בקבוצת הניסוי הולך וקטן ביחס לשיעורם בקבוצת הביקורת. כך, ב-1991 אחוז הנשים שקיבלו גמלה להבטחת הכנסה בשתי הקבוצות - זומה (כ-65%). בשנה זו הנשים שהשתתפו בניסוי למדו, והן המשיכו לקבל גמלה עד תום תקופת הלימודים. על כן לא צפוי הבדל בין קבוצות הניסוי והביקורת. ב-1994 54% מהנשים מקבוצת הניסוי לא קבלו גמלה להבטחת הכנסה, לעומת כ-50% מקבוצת הביקורת. כ-10% מקבוצת הניסוי קיבלו השלמת הכנסה (דהיינו עבדו בשכר נמוך) לעומת 8% מקבוצת הביקורת. משמעות הדבר הוא, שבקבוצת הניסוי עבדו (אף בשכר נמוך) נשים רבות יותר מאשר בקבוצת הביקורת. מאחר שערכי ה-P הולכים ויורדים בין 1991 ל-1994 במידה ניכרת, סביר שבמדגם גדול יותר ההבדלים בין הקבוצות היו בעלי מובהקות סטטיסטית.

עד כה הצגנו נתונים על הנשים שהוזמנו להשתתף בפרוייקט ועל אלה שבסניפי הניסוי אשר לא הוזמנו להשתתף. כל הנתונים המוצגים בהמשך מתייחסים לקבוצה בת 102 הנשים שהחלו ללמוד כאל קבוצת הניסוי ולכ-100 הנשים שעלו במדגם הביקורת כאל קבוצת ביקורת, במגבלות הידועות שמוצגות בנספח המתודולוגי. חלק מהלוחות מתייחס רק לאותן נשים שרואיינו בראיון האישי בביתן: 89 נשים מקבוצת הניסוי ו-51 מקבוצת הביקורת.

באשר לשאלה האם להכשרה מקצועית יש השפעה על יציאת הנשים החד-הוריות לעבוד וכפועל יוצא מכך הן מפסיקות לקבל גמלה מצאנו, שכ-63% מהנשים שהשתתפו בפרוייקט עבדו לאחר סיום הקורס במועד כלשהו. 20% עבדו ברציפות באותו מקום עבודה מאז סיום לימודיהן ועד למועד הראיון.

נמצא, שכ-37% מהנשים מקבוצת הביקורת עבדו או עובדות באותו פרק זמן. היתר, כ-63%, לא עבדו כלל בזמן זה. גם כ-20% מקבוצת הביקורת התמידו באותו מקום עבודה במשך כל התקופה שנחקרה.

כמבחן t על הבדל אחוז העובדות הממוצע בקבוצות הניסוי והביקורת נמצא הבדל מובהק ($p=0.0034$), כלומר אחוז הנשים שעבדו מקבוצת הניסוי היה גבוה בהרבה מהאחוז המקביל מקבוצת הביקורת.

הלוח שלהלן מציג את אחוז הנשים שעבדו בתקופה כלשהי מאז סיום הקורס ועד לסיום הראיון.

לוח מס. 3: נשים בקבוצות הניסוי והביקורת, לפי מצב העבודה בתקופה הנחקרת

	קבוצת ביקורת		קבוצת ניסוי		
	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	
סך הכול	51	100.0	89	100.0	
עבדו/עובדות*	19	37.3	56	62.9	
לא עובדות	32	62.7	33	37.1	

* מתייחס לעבודה במועד כלשהו בפרק הזמן שבין סיום הקורס למועד הראיון השני.

כשנה וחצי לאחר מכן (בעת הראיון השני) כ-37% מהנשים שהשתתפו בניסוי עבדו. מקבוצת הביקורת עבדו באותו מועד כ-27%. הבדל זה בין שתי הקבוצות לא נמצא מובהק ($p=0.239$). ייתכן שבמדגם גדול יותר ההבדלים היו מתחדדים.

כשבוחנים לעומק את אחוז הנשים שעבדו במשך כל תקופת המחקר, מתאפשר להסביר את ההבדלים שנמצאו בין שיעור הנשים שעבדו בתקופה כלשהי לאחר הקורס לבין שיעור אלה שעבדו במועד הראיון השני - משני היבטים. האחד - לאחר הקורס לנשים שהשתתפו בו ניתנה עזרה למצוא עבודה, אך לעתים הן לא התמידו בה. הדבר מסביר בין היתר את ההבדל באחוז העובדות בתקופה כלשהי בין קבוצות הניסוי והביקורת.

ההיבט השני הוא האבטלה במשק הישראלי שהיתה בשנים אלה גבוהה למדי. ב-1990 אחוז הבלתי מועסקות היה 11.3 ובשנת 1992 הוא עלה ל-13.9 - דהיינו גידול בן כ-20%. ברבע השני והשלישי של שנת 1993, מועד הראיון השני, היה אחוז הבלתי מועסקות 12.9. סביר, שאוכלוסיית הנשים, שנוסף על בעיותיהן כאימהות חד-הוריות עבדו בעבודות ארעיות, במשרות חלקיות, בלא מקצוע, תהיינה הראשונות להיפלט משוק העבודה. מכאן הדמיון בין קבוצות הניסוי והביקורת במועד הראיון השני (אמצע 1993).

נוסף על השוואת קבוצת הניסוי וקבוצת הניקורת רצינו לבדוק אלו משתנים משפיעים על יציאה לעבודה: מאפיינים דימוגרפיים, מקצוע, עזרה חיצונית למצוא עבודה, איזור מגורים וכד'. לכן ניסינו לאפיין את הנשים בקבוצת הניסוי שעבדו ואת אלה שלא עבדו תקופה כלשהי מאז סיום הקורס.

מרבית המשתנים הדימוגרפיים, כגון מספר שנות הלימוד, מצב משפחתי, מספר חודשי קבלת הבטחת הכנסה לא נמצאו קשורים ליציאה לעבודה (ברמת מובהקות 10%). גם משתני רקע, כגון קבלת הבטחת הכנסה של ההורים/האחים, לא נמצאו קשורים קשר מובהק.

המאפיינים שנמצאו קשורים ליציאה לעבודה (ברמת מובהקות של 10%) הם: מספר הילדים. נשים שהיו להן פחות ילדים עבדו יותר ($p=0.097$). גיל הילד הצעיר – נשים שהילד הצעיר שלהן היה יותר מבן שבע עבדו יותר ($p=0.026$). הדבר מובן שכן גיל הילד הצעיר מקנה את הזכאות ל"עילת אם", דהיינו, הפטור מהחובה לתפס עבודה על מנת להיות זכאי להבטחת הכנסה. כאשר מסתיימת עילה זו, ניתן לצפות למספר גדול יותר של נשים עובדות.

גם לעבודת האב היתה השפעה ($p=0.028$). נשים שאבותיהן עבדו נטו לעבוד יותר מאלה שאבותיהן לא עבדו. נראה שהדבר קשור לנורמות העבודה שהוקנו בבית ההורים וכן למצוקה בין-דורית – נשים שאבותיהן לא עבדו ממשיכות בחיי המצוקה שחוו בבית הוריהן. עבודת האם לא נמצאה קשורה קשר מובהק מבחינה סטטיסטית. נמצא ששירות בצה"ל, אף הוא מאפיין נשים שעבדו. נשים ששירתו בצה"ל עבדו יותר מנשים שלא שירתו ($p=0.047$).

נמצאו הבדלים בין הסניפים השונים בשיעור הנשים שעבדו. כך, למשל בסניפים רחובות ורמת גן אחוז הנשים שעבדו (72% ו-73%, בהתאמה) היה גבוה מאשר בכל סניפי הניסוי (63%). הקשר נמצא מובהק ברמה של 15%.

חשוב להדגיש, שהשפעת המאפיינים הנדונים על יציאה לעבודה דומה בקבוצות הניסוי והניקורת. דהיינו, היציאה לעבודה בלתי תלויה במאפיינים שנדונו או שקשורים לעצם ההשתתפות בניסוי.

לסיכום, במועד הסמוך לסיום הקורס היה הבדל משמעותי בין אחוז הנשים שעבדו בקבוצת הניסוי (63%) לאחוז המקביל מקבוצת הביקורת (37%). באחוז הנשים שעבדו לאחר כשנתיים לא נמצא בין הקבוצות הבדל מובהק. בהתאם לכך גם לא נמצא ביניהן הבדל משמעותי באחוז הנשים שהמשיכו לקבל הבטחת הכנסה.

מקצוע הלימוד

מקצועות הלימוד בהכשרה המקצועית היו מגוונים למדי: עיבוד תמלילים, הנהלת חשבונות, ספרות, רפואה אלטרנטיבית, פרסום וכד'. בחירת מקצוע הלימוד נעשתה בעיקרון בשיתוף האישה. חלק מהנשים עברו אבחון, ועל פיו הומלץ להן מה ללמוד.

כ-34% מהנשים למדו עיבוד תמלילים ומזכירות, עוד כ-26% למדו ספרות, קוסמטיקה וכד', 12% למדו הנהלת חשבונות, והיתר - מקצועות שונים, כגון סייעת לרופא שיניים, רפואה אלטרנטיבית וכד'.

לוח מס. 4: מקצועות הלימוד, לפי סניף (מספרים)

המקצוע	סך הכול	ירושלים	רחובות	רמת גן	תל אביב
סך הכול	102	27	21	29	25
הנהלת חשבונות	12	5	1	5	1
עיבוד תמלילים ומזכירות	35	12	4	15	4
ספרות/קוסמטיקה	29	5	9	8	7
סייעת לרופא שיניים	5	-	1	-	4
ורפואה אלטרנטיבית השלמת השכלה ואחר	9	2	3	1	3
גרפיקה, פרסום, קולנוע ואומנויות	12	3	3	-	6

מהלוח עולה, כי יש הבדל בין המקצועות שלמדו הנשים בסניפים השונים. כך, ברחובות כ-50% למדו ספרות וקוסמטיקה; בתל-אביב 52% למדו מקצועות, כגון גרפיקה, פרסום ואומנויות; ברמת גן ובירושלים כ-50% מהנשים למדו עיבוד תמלילים ומזכירות. להבדל זה יכולות להיות מספר סיבות: היצע שונה של קורסים באזורים השונים, שוני במאפייני הנשים וברצונן באזורים השונים, העדפות שונות של פקידות השיקום, או אף מקריות.

מעניין לכדוק האם יש קשר בין פנייה ללמוד מקצוע מסוים לבין מאפיינים דימוגרפיים. המאפיינים שנבדקו הם מספר החודשים, שבהם האישה קבלה גמלה להבטחת הכנסה ("ותק"), גיל האישה, מספר שנות הלימוד, גיל הילד הצעיר ומספר הילדים - אלה בזמן תחילת הניסוי. בלוח שלהלן מוצגים הממוצעים של המאפיינים הדימוגרפיים הנ"ל לפי מקצועות הלימוד השונים.

לוח מס. 5: מאפיינים דימוגרפיים של נשים שהחלו בהכשרה, לפי מקצוע הלימוד (ממוצע)

המאפיין	סך הכול	הנהלת חשבונות	עיבוד תמלילים ומזכירות	ספרות וקוסמטיקה	אתר	P-Value(
ותק בהבטחת הכנסה (חודשים)	17.5	16.1	18	20.3	13.4	0.052
גיל	32.1	33.1	31.8	31.6	32.8	0.83
שנות לימוד	11	11.3	10.6	10.5	11.6	0.3
גיל הילד הצעיר	4	4.3	4.1	4.4	3.5	0.72
מספר הילדים	1.8	1.5	1.8	2.2	1.5	0.04

מהלוח עולה, שמאפייני הנשים שלמדו ופואה אלטרנטיבית, פרסום, אומנויות ובד' שונים במעט משל היתר: הן קיבלו גמלה להבטחת הכנסה תקופה קצרה יחסית, והיו להן פחות ילדים. יתר המאפיינים דומים בכל הקבוצות.

משמעות הדבר היא, שהאוכלוסייה שנחקרה היא הומוגנית, ובחירת המקצוע איננה מותנית במאפיינים קודמים, כגון השכלה. דהיינו, לא ניתן לנבא את מקצוע הלימוד על פי המאפיינים הדימוגרפיים.

מענין לבדוק האם יש קשר בין המקצוע שנלמד לבין מציאת עבודה לאחר מכן, היינו האם יש מקצועות שאחוז הלומדות אותם שעובדות גבוה יותר. יש לשער, שבמקצועות שהם יותר מעשיים אחוז הנשים העובדות יהיה גבוה יותר מאשר במקצועות האחרים. קשר זה מוצג בלוח מס. 6.

לוח מס. 6: נשים שרואיינו בקבוצת הניסוי, לפי מקצוע הלימוד ולפי עבודה

לא עבדה		עבדה		סך הכול		מקצוע הלימוד
מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	
20.0	2	80.0	8	100.0	10	הנהלת חשבונות
40.6	13	59.4	19	100.0	32	עיבוד תמלילים ומזכירות
48.2	13	51.8	14	100.0	27	ספרות/קוסמטיקה
20.0	1	80.0	4	100.0	5	רפואה אלטרנטיבית
14.3	1	85.7	6	100.0	7	השלמת השכלה ואחר
37.5	3	62.5	5	100.0	8	גרפיקה/פרסום/אומנות

במבחן חי בריבוע שנעשה לשם בדיקת הקשר בין המקצוע שנלמד לבין עבודה לאחר מכן לא נמצאה תלות סטטיסטית ($p=0.252$). זהינו, עבודה בתקופה כלשהי לאחר הקורס איננה תלויה במקצוע שנלמד. יחד עם זאת, מהנתונים עולה שנשים שלמדו ספרות וקוסמטיקה עבדו יחסית פחות מיתר הנשים. נשים שלמדו הנהלת חשבונות, רפואה אלטרנטיבית והשלמת השכלה עבדו בשכיחות גבוהה יותר. סיבה אפשרית להבדלים אלה היא, שנשים שהולכות ללמוד ספרות וקוסמטיקה מתכוונות לעבוד כעצמאיות. קשה יותר להצליח בעבודה כעצמאית ולהתמיד בה שכן חוסר כסף, חוסר מקום (אין להם דיור קבוע) וכד' מונעים מלעבוד, ולכן הן מפסיקות לעבוד.

היבט נוסף של לימוד המקצוע הוא השימוש שיעשה בו לאחר תום הלימודים. זהינו, האם אשה שלמדה תעבוד לאחר מכן במקצוע או במקצוע קרוב לו?

לוח מס. 7: מקצוע הלימוד והעיסוק הראשון (מספרים)

העיסוק	סך הכול	הנהלת חשבונות	הנהלת חשבונות מזכירות	ספרות קוסטמטיקה	אחר
סך הכול	56	8	19	14	15
הנהלת חשבונות	6	4	2	-	-
פקידות/מזכירות	16	3	9	6	4
ספרות/קוסטמטיקה	7	-	1	2	-
פועלת/מלצרית/זבנית	5	-	2	-	1
משק בית	12	-	3	6	3
אחר	10	1	2	-	7

מהלוח עולה, שכמעט כל הנשים שלמדו הנהלת חשבונות עבדו במקצוען או במקצוע קרוב (פקידות). כ-58% מאלה שלמדו פקידות ועיבוד תמלילים עבדו במקצוע שלמדו או בקרוב לו. אחוז קטן של נשים שלמדו מקצועות אלה עבדו במשק בית.

מעניין, שכמחצית מהנשים שלמדו ספרות וקוסטמטיקה עבדו במשק בית, ורק שתי נשים (14%) עסקו במקצוע שלמדו. היתר עבדו בפקידות. מהנשים שלמדו רפואה אלטרנטיבית ומקצועות אחרים כמחצית עבדו, במקצוע שלמדו, עוד כ-27% עבדו בפקידות, והיתר - במשק בית. נראה אם כך, שמספר הנשים שלמדו הנהלת חשבונות ופקידות וכן אלה שלמדו מקצועות שונים (טבעונות, פרסום וכו') ושלאחר מכן מצאו עבודה במקצוען, היו רבות מאשר הנשים שלמדו ספרות וקוסטמטיקה שמצאו עבודה במקצוען ועבדו בה.

כדי לבדוק את ההבדל במידת העיסוק במקצוע בין קבוצות הניסוי והביקורת, העבודה הראשונה חולקה לעבודה מקצועית (ספרות, קוסטמטיקה, הנהלת חשבונות וכד') ולעבודה לא מקצועית (משק בית, מוכרת בחנות וכד').

הממצאים מורים, כי מהנשים שעבדו בקבוצת הניסוי 71% עבדו בעבודה מקצועית. בקבוצת הביקורת, לעומת זאת, אחוז הנשים שעבדו בעבודה מקצועית היה נמוך יותר - כ-32% בלבד. מבחן t של הממוצע בשתי הקבוצות נמצא מובהק ($p=0.0038$).

ממצא זה מעיד על תרומת ההכשרה המקצועית לנשים שהשתתפו בה. מעבר לחשיבות היציאה לעבודה, סוג העיסוק חשוב ביותר ויכול להשפיע על התמדה בעבודה על שכר, שביעות רצון וכו'.

שנות הלימוד וסוג בית הספר האחרון

הנשים שלמדו במסגרת הפרויקט למדו בבתי ספר 11 שנה בממוצע (לפי דיווחיהן לעובדות השיקום). 16% מהן סיימו בית ספר יסודי או חטיבת ביניים, כ-73% סיימו 12 שנות לימוד והיתר (19%) למדו לימודים על תיכונים. התפלגות רמת ההשכלה כפי שדווחה על ידי הנשים, היתה שונה מהתפלגות רמת ההשכלה של הנשים היהודיות בישראל ב-1990. כ-5.5% מהנשים היהודיות בישראל לא למדו כלל. אחוז הנשים שלמדו 9-12 שנים היה קטן יותר (כ-50% לעומת 73% במחקרנו) ואחוז הנשים שלמדו 13 שנים ויותר גבוה יותר (29.8% לעומת 11% במחקרנו). תציון מספר שנות הלימוד בקרב כלל הנשים היהודיות היה 11.9, ואילו בקרב הנשים בפרויקט - כ-10.8.

46% מהנשים סיימו בית ספר תיכון, מקצועי או עיוני בלא תעודת בגרות (אלה היו 63% מהמסיימות 12 שנות לימוד). עוד 23% סיימו תיכון עם תעודת בגרות.

הלימודים - בחירת מקצוע הלימוד

הנשים שהשתתפו בפרויקט נשאלו, בשאלות פתוחות, מה היו שקוליהן להשתתף או לא להשתתף בהכשרה.

שתי הסיבות העיקריות שהניעו את הנשים להשתתף בפרויקט היו הרצון ללמוד מקצוע או לשנות אותו (62%) וכן המחשבה, שהלימודים יעזרו למצוא עבודה ול"התקדם בחיים" (22.5%). גם הרצון להמשיך ולקבל דמי מחיה היה גורם. כ-41% דיווחו, שגורם זה היה מאוד חשוב, או די חשוב בהחלטה על לימודים. מרבית הנשים שרואיינו (86%) לא דיווחו מה היו הנימוקים לא לצאת ללמוד. אלה שהיו להם נימוקים לכך התמקדו בעיקר בקושי הנובע מהילדים.

כמחצית מהנשים דיווחו על קשיים שהיו להם בתקופת הלימודים. כ-55% דיווחו על קשיים עם הילדים, ול-42% הלימודים היו קשים. למרבית הנשים לא היתה בעיה עם שעות הלימוד.

מרבית הנשים שלמדו ושרואיינו הביעו שביעות רצון מהלימודים (76%) וחשבו, שללימודים היתה תרומה בתחומים שונים: 84% דיווחו שהן מרגישות שהקורס פתח בפניהן אפשרויות חדשות, 58% הרגישו שהקורס הקנה להן ביטחון עצמי, ו-67% הרגישו שהקורס קידם אותן באופן אישי. לא תמיד, כפי שראינו בפרק הקודם, תחושות אלה תורגמו גם להשתלבות בפועל בשוק העבודה.

בחלק מהסניפים פקידות השיקום ניהלו סדנה למציאת עבודה (Job club), שבמסגרתה ניסו לתת לנשים כלים לחיפוש עבודה, להצגה עצמית בעת הראיון במקום העבודה המבוקש, בטחון עצמי וכד'.

22 מהנשים שרואיינו (25%) השתתפו בסדנה כזאת, ל-49 נשים (55%) הסדנה לא הוצעה ו-18 נשים (20%) לא רצו להשתתף בה.

רובן המוחלט של הנשים שהשתתפו בסדנה (95%) הביעו שביעות רצון ממנה והרגישו שהיא תרמה להן בתחומים שונים. 42% מהן אמרו, שהסדנה עזרה להן בעיקר ביכולת לחפש עבודה וביכולת להציג את עצמן בזמן חיפוש העבודה, 37% הרגישו שהסדנה תרמה בעיקר לביטחונן העצמי, ל-24% הסדנה תרמה בעיקר על ידי תמיכה, עידוד וכד'.

מבדיקת הקשר בין השתתפות ב-Job club לבין יציאה לעבודה לאחר מכן עולה, ששיעור היציאה לעבודה בתקופה כלשהי לאחר הקורס דומה אצל נשים שהשתתפו ב-Job club ואצל אלה שלא השתתפו. 59% מ-22 הנשים שהשתתפו בסדנה עבדו בתקופה כלשהי, ואילו מבין 18 הנשים שלא השתתפו בסדנה 61% עבדו. ההבדל איננו מובהק סטטיסטית ($P=0.87$).

עבודה

הנשים שעבדו לאחר הקורס נשאלו כמה זמן לאחר סיום הקורס החלו לעבוד. 31 נשים (55%) התחילו לעבוד עד חודש לאחר סיום הקורס, 13 נשים (23%) החלו לעבוד בין חודשיים לחמישה חודשים לאחר סיום הקורס, והיתר - חצי שנה ויותר לאחר סיום הקורס. מרבית הנשים (כ-60%) עבדו במקום עבודה אחד, כ-30% עבדו בשני מקומות עבודה, והיתר עבדו בשלושה מקומות או יותר.

אופן מציאת מקום העבודה מעניין: 36% מהנשים שעבדו דיווחו, שאת מקום העבודה הראשון לאחר הקורס מצאו בעזרת קרובים או תכרים. כ-18% מצאו את מקום העבודה בעזרת עובדת השיקום של המוסד, 12% על ידי פנייה ישירה למקום העבודה, והיתר - בדרכים אחרות (מודעה בעיתון, שירות התעסוקה וכד').

64% מהנשים שעבדו דיווחו על שביעות רצון מהעבודה ("מרוצה מאוד" או "די מרוצה") היתר לא היו מרוצות מעבודתן.

כאמור, 18 מנין הנשים שעבדו (32%) המשיכו לעבוד באותו מקום גם במועד הראיון השני. היתר לא עבדו באותו מקום עבודה. 60% מהן דיווחו שהפסיקו לעבוד מכיוון שפוטרן, והיתר דיווחו שהתפטרו. מרבית אלה שלא המשיכו באותו מקום עבודה לא עבדו כלל בעת הראיון השני (60%). 40% עבדו במקום אחר.

עמדת המשפחה

כדי להקל על יציאת האישה לעבודה במקרים רבים חשוב לקבל תמיכה מהמשפחה הקרובה. לגבי אוכלוסיית המחקר הסתבר, שנשים רבות ניתקו את הקשרים עם משפחתן מאז הפכו לאימהות חד-הוריות (בדרך כלל הרווקות שבהן). חלק מתהליך השיקום היה חיזוש הקשר עם המשפחה. גם לקשר עם הילדים חשיבות רבה. אחת המחשבות שהנחו פרויקט זה היתה, שיציאה לעבודה עשויה לשפר את תדמית האם בעיני עצמה ובעיני ילדיה ולתרום להידוק הקשרים בתוך המשפחה, אף על פי שהיא נמצאת פחות שעות עם הילדים.

כ-55% מהנשים דיווחו שהמשפחה הקרובה עודדה אותן לצאת לעבודה. כ-31% דיווחו שלא היתה התייחסות מיוחדת מצד המשפחה, כ-6% דיווחו שהמשפחה התנגדה, וליתר לא היו הורים. בתשובה לשאלה "באיזה מיזה את מרגישה שיציאתך לעבודה השפיעה על יחסיך עם הילדים?" השיבו 36% מהנשים, שיחסייהן עם הילדים לא השתנו, 48%

השיבו שיחסייהן טובים יותר, ו-16% השיבו שיחסייהן טובים פחות מכפי שהיו לפני שהחלו לעבוד.

התחומים העיקריים, שבהם חל שיפור על פי הרגשת הנשים, הם היות האישה או הילדים רגועים יותר, הילדים עצמאיים יותר וכן שיפור במצב הכלכלי שמאפשר לאם לרכוש לילדים זברים רבים יותר. התחום העיקרי שצוין כתחום שבו היחסים פחות טובים הוא כמות הזמן שהאם מקדישה לילדים ומרגישה שהיא עוזרת להם (בשיעורים, תשומת לב וכד') כמות שפחתה בהכרח.

נשים שלא קיבלו גמלה להבטחת הכנסה בזמן הראיון השני נשאלו על מקורות הקיום שלהן. 15 מ-40 נשים שהשיבו שאינן מקבלות גמלה (33%) התקיימו מעבודה, 21 (50%) קיבלו תמיכה מהמשפחה, ו-4 נישאו (9%) והתקיימו מעבודת הבעל.

ס י כ ו ם

פרוייקט נסיוני זה וממצאיו שתוארו בהרחבה בפרקים הקודמים, היה יחודי בתחומו במדינת ישראל. האוכלוסיה שהשתתפה בו היתה כזו שאיננה זוכה בדרך-כלל לטיפול מוסדי מעמיק; זוהי אוכלוסיה הזוכה לתמיכה כלכלית המבטיחה קיום מינימאלי ובדרך כלל מסתפקת בכך.

הרעיון היה לעזור להן לעזור לעצמן להחלץ ממעגל העוני על ידי כך שירכשו מקצוע בו יוכלו להרויח יותר, כך שתהיה להן מוטיבציה שלא לתזור למעגל הנתמכים על ידי הגמלה להבטחת הכנסה.

ייחודו של הפרוייקט הוא בשילוב המרכיבים השונים הכלכליים, והאישיים-חברתיים בטיפול באוכלוסיה שהיא ברובה אוכלוסיית מצוקה.

נשים שמצבן הכלכלי-חברתי הוא מהנמוכים בחברה הישראלית, חלקן דור שני למצוקה, ללא היסטוריה תעסוקתית שמחייטן על חשבון הציבור הגיבו בהתרגשות מרובה להצעה שהוצגה בפניהם.

ההדים שנתקבלו מהשטת היו מרשימים (ר' גם בנספח). הנשים שמחו על-כך שרשות מוסדית פונה אליהם, מתייחסת אליהם, הן דיברו על "קרן אור", ה"דבר הכי טוב שקרה להן" וכו'. הן אף דיברו בסופרלטיבים על עובדות השיקום של המוסד ועל היחס שהוענק להן.

רבים ממשתנים אלה, למרות חשיבותם הרבה להבנת הפרוייקט, אינם ניתנים לכימות ולמדידה, ועל כן לא בא להן ביטוי סטטיסטי במחקר זה.

מהממצאים עולה, כי אחוז ההיענות להשתתפות בפרוייקט היה גבוה. קרוב ל-60% מהנשים שהוזמנו נענו לפנייה. בהתחשב בהרכב הבעייתי של אוכלוסייה זו (בהן נרקומניות, תולות נפש, עברייניות וכד'), אחוז היענות זה מרשים. גם אחוז הנשים שהחלו בהכשרה (30%) תאם את הציפיות המוקדמות. שיעור הנשים שקיבלו הבטחת הכנסה בקבוצת הניסוי ובקבוצת הביקורת הלך וירד עם השנים. בקבוצת הניסוי אחוז הנשים שלא קיבלו הבטחת הכנסה, היה נמוך מאחוזן בקבוצת הביקורת. כך גם אחוז הנשים בקבוצת הניסוי שקיבלו השלמת הכנסה (דהיינו עבדו בשכר נמוך) היה גבוה מהאחוז המקביל בקבוצת הביקורת. המובהקות הסטטיסטית גדלה בין השנים, וב-1994 ההבדל בקבלת הבטחת הכנסה בין קבוצת הניסוי

לביקורת נמצא מובהק כרמה של 16%. אחוז העובדות מיד לאחר הקורס היה גבוה בקבוצת הניסוי יותר מאשר בקבוצת הביקורת. כמו כן, נשים בקבוצת הניסוי עבדו בעבודות מקצועיות יותר מאשר הנשים בקבוצת הביקורת. עם זאת, לאחר כשנתיים לא היה הבדל בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת באחוז העובדות. ייתכן, שבטווח זמן ארוך יותר ובמספרים גדולים יותר של נבדקים הבדל כזה היה מתגלה, ואולי רצוי לבדוק זאת במעקב נוסף.

להכנת הממצאים חשוב לדעת שפרויקט זה תוכנן ובוצע כניסוי במסגרת קשוחה של תקציב וזמן. על-כן הטיפול השיקומי בנשים התמקד במציאת קורס מתאים ובפתרון בעיות מיידיות שהפריעו או מנעו יציאה לקורס, ולעיתים אף בעזרה במציאת העבודה. הטיפול לא הקיף את כל הבעיות, שאינן מעטות, המהוות מכשול בדרכן של נשים אלה לצאת לעבודה (כבעיות דיור, קשיים אישיים ומשפחתיים וכד'). טיפול שיקומי מקיף, אשר יגדיל את הסיכויים להצלחה במידה משמעותית, חייב להתייחס לכלל הבעיות האשיות והמשפחתיות של האישה כדי שתהיה פנויה רגשית לצאת לעבודה. (דוגמה טובה לכך היא הטיפול השיקומי הניתן לאלמנות על ידי עובדות השיקום של המוסד לביטוח לאומי).

שאלה נוספת, שלא ניתנה עליה תשובה במחקר זה, היא חשיבות ההכשרה המקצועית למציאת עבודה ולהפסקת קבלת תמיכה לאורך זמן. ההשערה, שלפיה אדם בעל מקצוע ימצא עבודה ביתר קלות מזה החסר מקצוע, יתמיד יותר בעבודתו וכן יזכה לתמורה גדולה יותר על עבודתו לא יכלה להיבדק במחקר זה, עקב קוצר יריעת המעקב. כדי לאושש השערה זו יש לבדוק את הנשים שעברו הכשרה מקצועית בהשוואה לאלה שלא עברו אותה בבדיקות חוזרות ובפרקי זמן ארוכים יותר. הממצא בדבר המקצועיות בעבודת הנשים שלמדו לעומת הנשים בקבוצת הביקורת, אולי יעיד על חשיבות לימוד המקצוע.

ניתן, אם כן, לומר שלמתן הכשרה מקצועית לנשים יש מספר היבטים. מן ההיבט הכלכלי להכשרה יש בטווח הקצר תרומה מסוימת: נשים רבות יותר, עבדו במשך זמן כלשהו בתקופה הנחקרת, וכמו כן הן נקלטו בעבודה מקצועית יותר. מן ההיבט האישי והתרומה לחברה במתן הכשרה מקצועית לסוג האוכלוסייה, שבו עסקנו חשיבות גדולה ביותר, והיא בכחינת "המציל נפש אחת בישראל כאילו הציל עולם ומלואו". לא כל ההיבטים צועדים בהכרח זה בצד זה.

נקודה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא, שהחוק הקיים "מפלה" לטובה אימהות חד-הוריות אלמנות, ורצוי היה, שהזכות לשיקום מקצועי תוקנה גם לגרושות ולרוזקות מקרב האימהות החד-הוריות. השוואת זכויות זו חשובה, מאחר שבכל מקרה אלמנה היוצאת לעבודה אינה מאבדת את זכותה לקצבת שאירים, ואילו אם חד-הורית הזכאית לגמלה להבטחת הכנסה אכן תאבד את זכותה זו כאשר תצא לעבודה (בהתאם לגובה הכנסתה).

נספח

הערות מתודולוגיות

1. המדגם נלקח מקובץ הנשים שקיבלו הבטחת הכנסה בפברואר 1990 מסניפי הניסוי. הקובץ מוין לפי תאריך סיום הזכאות להבטחת הכנסה ב"עילת אם". המדגם נבחר לפי רוחב צעד קבוע שהבטיח את מספר הנשים הרצוי (100 מכל סניף).

2. מבחינה מתודולוגית קבוצת הניסוי מנתה 450 נשים (חדשות בהבטחת הכנסה ואלה שעלו במדגם). קבוצה זו הינה אקראית מבחינה סטטיסטית. יתר הנשים בסניפי הניסוי, כ-500, מהות את קבוצת הביקורת, שכן הן לא קיבלו את ההכשרה המקצועית שיעילותה נבחנת. קבוצות אלה אמורות לשמש לבחינת טיב הפרוייקט.

מסיבות תקציביות ואחרות, נאספו בפועל בראיון אישי בבית האישה נתונים מקיפים רק על 102 הנשים שלמדו ועל 100 נשים מקבוצת הביקורת (שנבחרו אקראית מתוך ה-500). אליהן התייחסנו כקבוצת "ניסוי" וכקבוצת "ביקורת". למרות שקבוצת ה"ניסוי" איננה עוד קבוצה מקרית, התוצאות תקפות בהנחות הבאות:

א. בקבוצת הנשים שלא החלו ללמוד המוטיבציה והיכולת לעבוד אינן גדולות מאשר אצל הנשים שלמדו. על כן לא היו בהן נשים עובדות רבות יותר או מספר קטן יותר של נשים שקבלו הבטחת הכנסה.

ב. המאפיינים הדימוגרפיים, שיכולים להיות אינדיקציה למוטיבציה, דומים בשתי הקבוצות. על כן, ניתן לייחס את ההבדלים בין קבוצות הניסוי והביקורת להשפעת ההתערבות.

עם זאת, על הקורא להתחשב במגבלה זו בעת קריאת התוצאות והמסקנות.

3. בלוחות שלהלן מוצגים מאפיינים דימוגרפיים של קבוצות שונות שהשתתפו במחקר: סניפי הניסוי ויתר הסניפים, קבוצת הניסוי וקבוצת הביקורת וכן - אלה שרואיינו בראיון השני בקבוצות אלה. סיכום הממצאים המפורטים בלוחות הוצג בגוף המחקר.

לוח מס. 1: ממוצע מאפיינים דימוגרפיים, לפי סוג הסניף (ממוצע)

המאפיין	סניפי הניסוי	יתר הסניפים	P-Value
סך הכול הנשים	957	2,924	
מספר הילדים במשפחה	1.9	2.3	0.0001
מספר החודשים בהנחת הכנסה	20.4	21.7	0.0001
גיל האישה	32.9	32.4	0.0260
גיל הילד הצעיר	4.3	4.7	0.0001
שנות לימוד	10.2	8.2	0.0001

מהלוח עולה, שכל המאפיינים הדימוגרפיים שנבדקו שונים בסניפי הניסוי מאלה של יתר הסניפים ברמת מובהקות של 0.05.

מכאן, שקשה להסיק מקבוצת הניסוי על כלל האימהות החד-הוריות שקיבלו הבטחת הכנסה בעילת אם.

לוח מס. 2: מאפיינים דימוגרפיים, לפי סוג הקבוצה (ממוצע)

המאפיין	קבוצת ניסוי	קבוצת ביקורת	P-Value
סך כול הנשים	447	510	
מספר הילדים במשפחה	1.9	1.9	0.50
מספר החודשים בהנחת הכנסה	18.7	20.5	0.00
גיל האישה	32.6	33.0	0.29
גיל הילד הצעיר	4.1	4.4	0.08
מספר שנות לימוד	10.0	10.4	0.09

ברמת מובהקות של 5% אין הבדל משמעותי בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת, למעט במספר החודשים שבמרוצתם האישה קיבלה הבטחת הכנסה. ייתכן שהסיבה לכך היא שנשים חדשות בהבטחת הכנסה, הוזמנו להשתתף בניסוי ללא דגימה. הדמיון בין שתי הקבוצות במרבית המשתנים הדימוגרפיים, מלמד, שקבוצת הביקורת מתאימה להשוואה.

לוח מס. 3: מאפיינים דימוגרפיים – נשים שרואיינו בלבד, לפי סוג הקבוצה (ממוצע)

המאפיין	קבוצת ניסוי	קבוצת ביקורת	P-Value
סך הכל הנשים	89	51	
מספר הילדים במשפחה	1.9	2.2	0.09
מספר החודשים בהבטחת הכנסה	17.2	21.5	0.00
גיל האישה	32	33.8	0.09
גיל הילד הצעיר	4.1	4.2	0.78
מספר שנות לימוד	10.9	9.6	0.00

מהלוח עולה, שברמת מובהקות של 5% יש שוני מובהק בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת במספר שנות הלימוד ובמספר חודשי קבלת הבטחת הכנסה, ואילו ביתר המאפיינים (מספר הילדים במשפחה, גיל האישה וגיל הילד הצעיר) אין ביניהן הבדל.

סיפורים אישיים

להלן שלושה סיפורים אישיים של נשים שהחלו בפרויקט וכן מכתבה של אחת הנשים, אשר סיימה את ההכשרה המקצועית במסגרת הפרויקט. הסיפורים כולם אותנטיים, שנכתבו על ידי עובדות השיקום, והם מובאים בלא פרטים מזהים.

סיפור מס. 1

א. בת 27, אם לארבעה ילדים בני 2, 3, 6, 8 שנים. התגרשה בחודש ינואר 1990, מתקיימת מקצבת הבטחת הכנסה ומקצבת ילדים בסכום של 1,272 ש"ח. לפי הסכם הגירושין קיבלה את הדירה וויתרה על דמי מזונות.

א. התייתמה מאביה בגיל שבע. אמה התאלמנה בהיותה בת 27, כשהיא בהריון. גידלה לבד חמישה ילדים. האם משמשת כאחראית על עובדי ניקיון במוסד ציבורי. במובן מסוים חייה של א. הם תזרה על חייה של אמה.

א. בעלת השכלה פורמלית של עשר שנות לימוד, במסגרת דתית, אך למעשה רמת הידע שלה נמוכה מאד. היא נישאה בגיל 18, לאחר ששירתה שלושה חדשים בצה"ל. לא היתה מרוצה מחיי הנשואין מתחילתם. היא קיוותה שבעלה ישתנה עם הזמן, עד שהחליטה לבסוף להתגרש. לדבריה, חיי הנשואין היו מאוד מצומצמים. הרגישה ששמונה שנים לא עשתה דבר מלבד מילוי בקבוקים לילדים.

לאחר הגירושין החלה לחפש עבודה בכוחות עצמה, אך לא היה לה מה להציע – לא השכלה ולא מקצוע. כאשר קיבלה את הזמנתנו לשיקום מקצועי, הרגישה שקרה לה נס. היא השתוקקה לשינוי בחייה והיתה זקוקה לעזרה מבחוץ.

א. הביעה רצון ללמוד ולהשלים את השכלתה. הפנינו אותה לאבחון מקצועי כדי לוודא שהיא אמנם בעלת כושר למידה. תוצאות האבחון הראו, שהיא בעלת כושר מעל הממוצע, וכי יש לה מוטיבציה רבה ללמוד.

א. החלה ללמוד בתכנית להשלמת השכלה לקראת 11 שנים, ולאחר מכן תלמד מקצוע בתחום המכירות והשיווק.

ברצוני להדגיש, שא. קיבלה על עצמה משימה קשה מאוד בשלב זה של חייה. היא עדיין לא עיבדה רגשית את המצב החדש שלתוכו נקלעה. רק עתה היא מתחילה להבין ולהרגיש את משמעותם של הפרידה מבעלה ושל המעבר לחיי משפחה חד-הורית. עליה להתמודד עם מצב כלכלי קשה. בתחילת השנה היה עליה לסדר את ארבעת ילדיה במסגרות לימודיות חדשות. זאת היתה מטלה קשה, מה גם שהילדים אף הם חוו טראומה כתוצאה מהגירושין.

לא. יש היום תחושת בזידות חריפה מאד, עד כדי חשיבה אבדנית. יש לה קשיי ריכוז וקשב, והיא מתקשה למצות את יכולתה. היא זקוקה לשיחות מעקב תמיכתיות ולעזרה בקבלת החלטות מפקיד שיקום.

בלא עזרה ממחלקת השיקום, ספק אם היתה מסוגלת לממש את יכולתה לשנות את חייה ואת חיי ילדיה.

סיפור מס. 2

י. היא רווקה בת 35. אם לילדה בת שנה ותשעה חודשים.

הגיעה אלי במסגרת הפרויקט לשיקום נשים חד-הוריות המקבלות הכטחת הכנסה. היא נולדה בארץ, בת בכורה מתוך תמישה ילדים. אביה ניצול שואה מפולין, ואמה ילידת ברזיל. למדה תשע שנים בבית ספר וחדלה מיוזמתה. לא סבלה מסגרות והתמדה גם במסגרת המשפחתית.

עד לגיוסה למדה קורסים שונים ועבדה יותר משנה כקלדנית במכון ויצמן. בצבא עבדה כנקבנית. לאחר סיום השירות חזרה למספר חודשים למכון ויצמן ועבדה כצילום.

עבדה במספר מקומות עד שנקלטה ב"סולל-בונה", שם עבדה תשע שנים בעבודות שונות, עזבה את העבודה כאשר המעסיק עבר לתל-אביב. לאחר מכן עבדה מספר חודשים בסופרמרקט ביום, וכמלצרית בערב.

י. יצרה קשר עם מספר גברים במשך השנים, אך לא הצליחה לבנות קשר ממושך.

את אבי בתה הכירה בשכונה, שבה היא מתגוררת. היא נכנסה להריון ממנו, והוא לא רצה להמשיך בקשר. י. החליטה להמשיך עם ההריון על אף התנגדות משפחתה.

בזמן ההריון נכנסה לדכאון וחדלה לתפקד, עזבה את העבודה.

לקראת סוף ההריון אמה השלימה עם העובדה והתחילה לתמוך בה למרות הכול. לאחר הלידה י. היתה מאוד ירודה. הרגישה כי אינה מסוגלת להשאיר את הילדה עם מטפלת ולחזור למסגרת עבודה.

היא השתתפה בקבוצה של חד-הוריות בלשכת הרווחה וקשרה קשר חיובי עם עובדת הרווחה, אך נשארה בודדה ומזוכאת והמשיכה להסתגר בביתה. משפחתה התחילה לקבל אותה עם הילדה לאחר חודשים רבים לאחר הלידה.

בחודש אפריל יצרתי קשר אתה, היא שמחה מאוד על ההזמנות, אך שללה כל תכנית, כל אימת שעמדה לצאת לפועל. רמת החרדה שלה והאמביוולנטיות כלפי בלטו כל הזמן ולא יכלה להתגבר עליהן. התחלנו תהליך טיפולי לעיבוד ההריון והלידה,

לעיבוד הכעס כלפי אבי הילדה המתנער מכל אתריות, הכעס כלפי משפחתה שעזבה אותה כרגעים כה קשים והרגשות המעורבים כלפי הילדה ה"קושרת אותה".

י. הגיעה לרמת מודעות גבוהה ויכלה להתייחס לבעיותיה בבגרות ובפתיחות.

לאחר שיחה משותפת עם אמה שנועדה לגייסה למטרת השיקום הסכימה י. להתחיל ללמוד ולהשאיר את הילדה אצל האם בשעות הלימוד.

בשלב הראשון עברה י. אבחון, התברר שי. בעלת אינטלגנציה ממוצעת, בעלת פוטנציאל בלתי מנוצל העולה על הממוצע. הומלץ על לימוד ניהול משק. עיסוקה תואם את רמת השכלתה ואת נטיותיה המקצועיות וכישוריה.

בשלב השני התחילה י. תקופה של בירורים וארגון, בד ככד עם בנית תשתית של עזרה בסביבה ובמשפחה לצאת ללמודים, שמתקיימים בשעות לא שגרתיות. י. לומדת היום כבר שלושה חודשים. עברה קשיים רבים, פיזיים ונפשיים. היא מרגישה אשמה על עזיבת הבת, אך מתאמצת ומצליחה בלימודים. בכל הזדמנות אפשרית היא מגיעה לשיחה לשם חיזוק וברור נוסף, וכבר מתחילה לראות את סוף הקורס, באופטימיות.

י. חיובית יותר כשמדובר בתפיסה עצמית ובמימוש יכולתה, מפנה את האנרגיה לאפיק חיובי, בנתה יחסים מחודשים עם הסביבה ועם משפחתה, שמעודדת אותה לעצמאות. הבת הסתגלה יפה, וי. קצת פחות אמביוולנטית כלפיה.

סיפור מס. 3

בת 34, אם לבת 16 ולתאומות כנות שנה ורבע.

ש. אומצה במרוקו בהיותה תינוקת, ובגיל 10 עזבה את המשפחה מתוך תחושות קיפוח בעיקר על רקע רגשי. התגוררה אצל משפחות אומנות והתקשתה ליצור קשר. שהתה במוסד "צופיה" לנערות בעייתיות.

בגיל 19 אושפזה ב"טלביה" (בית תולים לחולי נפש). בגיל 16 הכירה את מי שהיה בעלה ואבי בתם הבכורה, סרסור במקצועו. דרכו הגיעה לעסוק בזנות. בכך עוסקת במידה הולכת ופוחתת עד היום.

היא הצליחה לקבל גט ממנו לפני חמש שנים. הוא אסור היום בכלגיה וגוסס מאיידס. הוא אב בתה הבכורה. כאמור ילדה תאומות ללא הכרה באבהות.

ש. גרה בתל-אביב, הוזמנה לפגישה במסגרת הפרויקט. דיברה על עיסוקה ועל רצונה להשתקם. לשיחה נוספת זומנה בתה הבכורה, ד. הלומדת בבית ספר לפקידות בתל-אביב.

התרשמתי מרמת האינטליגנציה הגבוהה של ש. ומתחושת מהצורך שלה לשנות כיוון.

שלומית עברה מבחנים במכון "רום פרט" ונמצאה בעלת השגים טובים בפועל. לשלומית השכלה פורמלית מעטה (פחות משמונה שנות לימוד).

כחלק מתכנית השיקום סודרו הבנות התאומות במעון יום.

בבית הספר הוכנה לה תכנית לימודים (לשנה הקרובה) ל-11 שנות לימוד, דבר שיפתח לה מגוון רחב יותר של מקצועות. השלמת ההשכלה נועדה לאפשר לה "תיקון" במשמעות רחבה בהרבה יותר מאשר רכישת מקצוע גרידא.

ש. נמצאת בקשר טיפולי קבוע אתי, מגיבה טוב מאוד למאמצים לקדם אותה מבחינה רגשית ותפקודית.

סיפור מס. 4

"הייתי גרושה שלוש שנים ומטופלת אצל ח., היא הדמות היחידה שסייעה לי בכל מאודה, ונלחמה לאורך כל הדרך כדי לשקם אותי, שחלילה לא אמעד.

אני אם לשלושה ילדים. בזמן הגירושין נכללתי בפרויקט שיקום גרושות. איני יודעת מי הצליחה ומי לא, אבל דבר אחד בטוח, שמי שטופלה אצל ידיה הנאמנות של ח. הצליחה.

אני בת למשפחה מרובת ילדים. אמי אישה עיוורת, ואבי אלכוהוליסט כרוני. משפחתי מתגוררת בנגב. היתי לבד עם שלושה ילדים קטנים, כל התנאים הללו היו סיבה טובה לפול חלילה לבור ללא תחתית.

קיבלתי מגרושי מזונות בסך 500 ש"ח ללא הצמדה. נאלצתי תקופה מסוימת לעבוד במשק בית כיוון שלא היה לי מקצוע אחר, אבל מיד התמוטטתי בגוף ובנפש עד שמצאתי בתיבת הדואר את המכתב שהוביל אותי לח. איני יודעת אם פעם הייתי מצליחה בכל פרויקט עם התנאים שבהם הייתי, כשהגעתי לאישה הנפלאה.

הכל רץ, למדתי במרץ כאילו מעולם לא היו לי בעיות, עם כל התנאים הקשים ביותר קיבלתי כוח חדש. ח. שלחה אותי לאבחון מקצועי, נמצאתי מתאימה לשלוש מקצועות ובהרתי בספרות. היום אני נושאת תעודה של ספרית ופאנית. עברתי את המבחנים בהצלחה רבה. לבד עם כל הרצון לא היתי מצליחה. ח. עודדה אותי לאורך כל הדרך, היא יצרה אתי קשר תמידי היכן שהייתי - קרוב או רחוק.

אני מאוד מבקשת מכבוד מנהל מחלקת השיקום להתייחס בכבוד למכתב זה, שנכתב מתוך נשמת. היום אני נשואה והרה. ח. פתחה לי את הדרך ואת המזל, ח. הכניסה לי חשק ורצון לחיות וליהנות מהחיים. בזכות ח. היום אני לא שוטפת מדרגות ומנקה פחים, סליחה מכבודכם. כיום אני ספרית ופאנית וגאה במקצועי.

אני מאוד מודה לממונים, שידעתם את מי להביא לביטוח לאומי כדי לשקם חיי אדם.

ויותר מכל אני מודה לח. היקרה שלעולם לא תישכח מלבי, תודה מכל הלב.

ב י ב ל י ו ג ר פ י ה

1. קריסטל א. "עוני בקרב נשים בלי בן זוג 1980-1989", המוסד לביטוח לאומי, יוני 1991.
2. Whiteford P. (ed), Sole Parents and Public Policy, SPRC Report and Proceedings No. 89, SPRC, February 1991.
3. גורדון ד., ת. אליאב, "משפחות חד-הוריות - 1991", המוסד לביטוח לאומי, סקר מס' 94, ירושלים, מרץ 1992.
4. ילדים בישראל, שנתון סטטיסטי, 1993, המועצה הלאומית לשלום הילד.
5. סיפורו של תיק, "שיקום מקצועי לאימהות חד-הוריות", המוסד לביטוח לאומי, אפריל 1992.

ניתן להזמין פרסומים במוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון,
שד' ויצמן 13, ירושלים 91909, טל. (02)709579
